

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „БИБЛИОТЕКОЗНАНИЕ, НАУЧНА ИНФОРМАЦИЯ И КУЛТУРНА
ПОЛИТИКА”

Валентина Милчова Миткова

Авторство и канон в българската книжнина (1878-1944):
Жените авторки

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователната и научна степен „доктор”
по професионално направление 3.5 „Обществени комуникации
и информационни науки (Книгознание, библиотекознание, библиография -
История на книгата)

Научен ръководител: проф. д-р Красимира Даскалова

София 2014

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по „Библиотекознание, науна информация и културна политика” при Философски факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски” от 16 януари 2014 г.

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение и библиография, включваща 140 заглавия, 4 архивни фонда и 20 интернет ресурси. Общият му обем е 217 страници.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в Катедрата по „Библиотекознание, науна информация и културна политика”, бул. „Цариградско шосе” 125, бл. 1, ет. 4, каб. 413.

Съдържание на дисертационния труд

Увод

Глава I: Авторът, авторството и авторските права – опит за генеалогия на концептите и проследяване на еволюционната им траектория.

1. Авторът и авторството в светлината на литературно-критическите теории
2. Авторът и генезисът на концепцията за интелектуалната собственост – опит за културно-историческа реконструкция
  - 2.1 Предмодерното разбиране за знанието, идеите и ролята на автора
  - 2.2 Прото-вариантът на концепцията за интелектуална собственост: режимът на привилегиите и позицията на автора
    - 2.2.1 Революцията на книгопечатането
    - 2.2.2 Системата на привилегиите върху книгопечатането – същност и възникване
    - 2.2.3 Привилегиите върху книгопечатането и техните регионални специфики - примерите на Англия и Франция и Германия.
3. Реабилитацията на автора и интеграцията му в системата на привилегиите
  - 3.1 Културно-историческият контекст като предвестник на промените
  - 3.2 Просвещенският дебат за произхода и същността на идеите, индивидуалния гений и собствеността в сферата на духовното
4. Първи европейски закони в полето на авторските права – Англия, Франция и Германия: законотворчески мотиви, специфики, социален отзвук.
  - 4.1 Авторското право и неговата международна правна защита – Бернската конвенция от 1886 г.

Глава II: Авторът и авторството в български контекст. Литературният канон – авторитети, идологеми и процеси на фиксиране.

1. Авторът и авторството в български контекст
  - 1.1 Начален етап на формиране – епохата на Възраждането.
  - 1.2 Авторът, авторството и авторските права в Следосвобожденска България.
    - 1.2.1 Основни специфики на книжовното поле след Освобождението.
    - 1.2.2 Статутът и проявленията на следосвобожденския български автор.

1.2.3 Българско законодателство за защита на авторското право, функционирало в периода 1878-1944 г.

2. Що е литературен канон? Опит за генеалогия и изясняване на понятието

2.1 Проблематизиране на представата за литературния канон. Дебатите за неговата същност, културна мисия, стратегии на формиране

3. Българският литературен канон.

3.1 Интуиции и предпоставки за формиране на литературния канон - епохата на Възраждането

3.2 Очертаване и утвърждаване на литературния канон от началото на XIX в. до 40-те години на XX в. Антологичен и критически дискурс

Глава III: Жените авторки и женското писане

1. Проблемът за женското писане през призмата на теориите - опит за очертаване на полето.

2. Женското авторство и женското писане в български контекст.

2.1 Пишещите жени през Възраждането – трасиране на пътя и първи заявки за публична видимост.

2.2 Женското авторство и женската литературна продукция от последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в.

3. Творческо-любовни структури в женска литература

3.1 Евгения Марс – Иван Вазов

3.2 Мара Белчева – Пенчо Славейков

3.3 Яна Язова – Александър Балабанов.

3.4 Пейо Яворов – Дора Габе – Боян Пенев.

Заключение.

Библиография.

Обща характеристика на дисертационния труд

Обект на настоящото изследване е литературната активност на българските жени, анализирана в границите на периода, обхващащ времето от последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в. Основният фокус при проследяването на спецификите ѝ, на нейната критическа и публична рецепция, на домогванията ѝ до национална представителност, до трайно и знаково присъствие в рамките на родния културен контекст се базира на мисленето ѝ през релацията авторство-йерархия на половете.

Целта на анализа е да демонстрира начина, по който тази взаимовръзка обективираща се в разнородни прояви на полово настояничество в полето на литературното - механизъм за устойчиво есенциализиране на женското авторство, за интерпретирането му в термините на второстепенност, аматьорство, пигмалионовски сюжети, артикулира властовите режими в процесите на разпределение (достъп до) символен капитал. Централен, с оглед тяхното демаскиране, е въпросът за идеологическата структура на българския литературен канон – трудно подвижна, доказала консерватизма си във времето структура, разкриваща проблематичното битие на българските пишещи жени, перспективите им за достъп до символния ред на високите културни ценности, възпрепятстваната им публична видимост.

Актуалността на тематизирането върху така изведените проблеми се мисли като наложена от явното отсъствие на жени-авторки в корпуса от български литературни текстове, интерпретирани и преутвърждавани като репрезентативни по отношение на националните идентичност и култура. Отсъствие на фона на съвременната разколебаност в йерархичната структура на опериралите доскоро изисквания за каноничност в съчетание с неутвърденост на нова система от норми, актуални и адекватни на настоящата културна и обществено-политическата ситуация - т. нар. „дремещ канон” (Милена Кирова).

Така дефиниран, използващ **интердисциплинарен метод**, пресичащ няколко изследователски полета (социология на текстовете и литературното творчество, феминистка критика, социална история, литературознание, културни изследвания), поставящ своя обект в плана на *longue durée*, анализът попада в обсега на теоретичното направление „история на книгата“ – научно-изследователска сфера, обособила се като отделна дисциплина в западната традиция през 50-те години на XX век., водеща началата си от школата на „Аналите” във Франция и свързана с опита да се достигне нова парадигма в историческата мисъл в световен мащаб вследствие разпада на „големите разкази”. Ключови за дисертацията са изследванията на Люсиен Февр и Жан-Анри Мартен, поставящи изучаването на книгата на интердисциплинарна хуманитарна основа, както и моделът на Робърт Дарнтън, осмислящ историята ѝ като своеобразна верига, секвенция от звена, обозначими като „автор”, „издател”, „печатар”, „превозвач”, „книжар”, „читател”.

С основополагащо значение за настоящата работа, вгледана в проблема за женското авторство и литературната продукция на българските жени от последната четвърт на XIX – 40-те години на XX в., са методологическите координати и приносите и на друга изследователска област – *история на жените/половете* (history of women/gender), станала възможна като научно и образователно поле вследствие

големите социални сътресения на Запад през 60-70-те години на XX в. и реактивиралите се тогава феминистки акции, появилия се мултикултурализъм и обособяването на т. нар. социални изследвания на жените и релацията между половете. В контекста на общото развитие на дисциплината, последните две десетилетия дават основание за отграничаване на два нейни ясно различни етапа: първи – на смятаната за по-традиционна *история на жените* и втори, на повлияната от постмодернизма *история на взаимоотношенията между половете*. Докато историята на жените оперира с термини като „жена”, „опит”, „идентичност”, история на взаимоотношенията между половете предпочита да си служи с понятия като „(социално конструиран) пол”, „репрезентация”, „дискурс”. С по-голяма актуалност в съвременния контекст се характеризират методологическите подходи на втората, тъй като предлагат разомагьосващи, новаторски прочити на историческите наративи и съдържа противостоящо на есенциализма, множествено разбиране на категорията за исторически анализ „жена”.

„Стъпвайки” върху двете основополагащи за фокуса му полета – *история на книгата* и *история на жените/половете*, настоящото изследване анализира женското авторство, изхождайки от по-общите теми за автора и литературния канон в българския следосвобожденски контекст, мислени в концентрично съжителство, като предпоставящи се. Оттук и „концентричната” структура на работата, разгръщаща така очертаните тематични звена в последователност и взаимовръзка.

С оглед на основната си задача – да проблематизира женското авторство в светлината на концепцията за (интелектуалната) йерархия на половете, изследването си поставя някои **ограничения**. В рамките на изведената като изследователски проблем в заглавието книжнина, то най-вече се съсредочава върху едно конкретно нейно проявление- **художествената литература**, създавана от жени. Въпреки многостранното и интензифициращо се присъствие на български авторки в родното книжовно поле като цяло, работата приема, че с доминиращ обществен отзвук, както и като най-ярко съсредоточие на традиционно обвързаното с женското писане полово настояничество, се характеризират женските творчески търсения в полето на поезията и белетристиката. Именно в сферата на художествената литература, изначално запазена за мъжките творчески гласове, се концентрират устойчиво тиражираните в родния културен контекст есенциалистски натоварени предписания за това как следва да пишат/ чувстват жените - в съзвучие с техните полови характеристики, адекватно на „женската” им същност.

За постигане на набелязаната цел работата предполага решаването на следните **задачи**:

1. Очертаване, в историко-хронологичен план, на основните фактори, процеси, трансформации и теоретико-философски постановки, контекстуализиращи женското авторство и литературата, създадена от жени в рамките на разглеждания период. Към така заложената задача се върви чрез дедуктивен подход, посредством тръгване от по-общите теми за автора и литературния канон в българския следосвобожденски контекст и постепенно стесняване на фокуса по посока на пишещите жени.
2. Открояване на матрицата, в която женското писане бива устойчиво ситуирано, тук назована с термина „полово настояничество”; проследяване на разнообразните форми, в които последното се обективира – андроцентричната и херметична конструкция на българския литературен канон,

полово сензитивната критическа рецепция на текстовете, създадени от жени, „четенето” на женското авторство през пигмалионовски сюжети.

3. Артикулиране на опитите на български авторки, посредством активна творческа позиция, прояви на тематично и жанрово новаторство, за отгласване от полово мотивираните предписания за това как следва да пишат и чувстват жените.

Основните **източници**, на които изследването разчита при решаване на задачите си биха могли се разпределят в 3 основни групи, присъстващи, по-широко или по-периферно застъпени, във всяка глава от дисертационния труд – класически теоритико-философски текстове, свързани с обговорените в работата теми (автор, авторство, интелектуална собственост, женско писане), критически разработки на съвременни изследователи, попадащи в набелязаните дисциплинарни полета, документални източници, осигуряващи скъсяване на времевата дистанция и хвърлящи светлина върху разглежданите явления и процеси в естествената им среда - обзори и критически коментари на съвременници, появяващи се върху страниците на периодичния печат или като самостоятелни публикации, архивни данни (спомени, кореспонденция, дневници на български авторки от разглеждания период, архиви на български издателства), стетнографски дневници от заседанията на 19-тото Обикновено народно събрание.

Възприетата структура на изследване, включваща съответните проблемно-тематични кръгове, позволи да се разгледа и осмисли, на фона на общото тематизиране върху автора, авторството и литературния канон, женското писане и устойчивите парадигми, в които то бива поставяно. Представеният в настоящата работа анализ, фокусиран върху последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в., не претендира да изчерпва въпросите, свързани с рецепцията и модусите на съществуване на българската литература, създадена от жени до 1944 г. Той е по-скоро опит за уплътняване на картината чрез артикулиране на зависимости, тенденции, проявления, напрежения в изследователското поле, спомагащи за по-детайлното разбиране на женското авторство и адекватното му вписване в социалната история на културата.

Глава I: Авторът, авторството и авторските права – опит за генеалогия на концептите и проследяване на еволюционната им траектория

Първа глава, акцентираща върху авторството, отправя поглед към общия пласт културно-исторически процеси, теоретизации и дебати, довели до обособяването и утвърждаването на автора като интелектуален и юридически субект в европейската цивилизация през XVIII-XIX век. Артикулирана е постепенната еволюция на концепцията за собственост върху генерирания от личността символен капитал, нейната траектория, обхващаща предмодерното разбиране за знанието и идеите, вписването на автора в системата на привилегиите, просвещенската му реабилитация като творец, правната кодификация на неговите статут и права. Към основния фокус на изследването – женското авторство, тази част от работата препраща чрез първото въвеждане в обръщение на понятието «полово настояничество», активно работещо в

европейския културен контекст и рефериращо йерархията на половете, утвърдена в плана на интелектуалното.

1. Авторът и авторството в светлината на литературно-критическите теории

Концепцията за автора като интелектуален, юридически и социално-конструиран субект, знаков и пораждащ смисли в полето на книжовното, попада във фокуса на историята на книгата сравнително късно. „Попадането” е на практика реактуализация на автора, последвала жеста на новия критицизъм и аналитичната библиография да представят, по думите на Роже Шартие, пораждането на смисъла като плод на „едно автоматично и безлично функциониране на знакова система – тази, която създава езика на текста” и, респективно, „тази, която организира формата на отпечатания обект” (Шартие 2001: 216). Двата подхода чертаят една първоначална история на книгата (трайно разпространена в англоговорящите страни), акцентираща върху материалния процес на книгосъздаване - история без читател и без автор: от една страна те постулират независимост на смисъла от начина на четене, рецепция и интерпретация на дадена творба; от друга те възвестяват „смъртта на автора”, игнорирайки субективния замисъл, предхождащ „раждането” на текста (Шартие 2001: 216).

Завръщането към автора (или реабилитирането му като ключов фактор в конструирането на текстовото значение) представлява повторен опит на критическата мисъл за историзиране на книгата. Това е стремеж, заложен в няколко водещи аналитични течения на съвременността – „естетика на възприемането”, „нов историзъм”, „социология на културното творчество”, „социология на текстовете”, върху които изследването детайлно се спира. Обобщаващо при тях е полагането на текста в исторически и социо-културен контекст – инструмент, представляващ своеобразна реабилитация на автора или, по-точно, реабилитация на разбирането му като значещ и основополагащ фактор в „раждането” и битието на литературната творба (не през завръщане към „романтичната величествена и самотна фигура на автора владетел, чието намерение...е да затвори смисъла на творбата и чиято биография е непосредствено отразена в нея” (Шартие 2001: 218), а чрез третиране на последния като специфичен социален и културен конструкт – звено в сложна мрежа от обществени релации, практики, категории и взаимозависимости).

Парадигматична по отношение съвременното разбиране за автора е постструктуралистката концепция на Мишел Фуко, разгърната в емблематичното му съчение „Що е автор?”. Обособяването и утвърждаването на автора като интелектуален и юридически субект в европейската цивилизация през XVIII - XIX век, според Фуко, представлява „привилигиран момент от индивидуализирането в историята на идеите, знанието, литературата, философията и науките” (Фуко 2001: 243). Своеобразното му „узряване” се дължи на масивен пласт културно-исторически процеси, философски и правни теоретизации и дебати, трансформации на социалната му роля, обвързани с постепенното еволюиране на идеята за собственост върху генерирания от конкретната личност символен капитал или т.нар. интелектуална собственост.

2. Авторът и генезисът на концепцията за интелектуалната собственост – опит за културно-историческа реконструкция

Подраздел 2.1 тематизира върху *предмодерното разбиране за знанието, идеите и ролята на автора*. Концепцията за интелектуалната собственост или презумпцията, че може да съществува притежание в сферата на идеите, представлява, както отбелязва Карла Хесе, рожба на Европейското просвещение. Именно вярата, че източник на познанието е човешкият разум, способен да обработва, анализира и концептуализира сетивните възприятия, а не божественото откровение, стимулирано чрез старателно изучаване на древните текстове, прави възможно осмислянето на човека като създател-автор и творец (в последствие и притежател) на нови идеи, а не просто проводник на извечни истини, служител, земен наместник на висша воля – концепция, чужда на всички големи предмодерни цивилизации (Hesse 2002: 26-45). В подкрепа на последното подраздел 2.1 се вглежда в мисленето на знанието/идеите в древногръцката и древнокитайската традиции, във възгледите на исляма, в юдео-християнското разбиране, проследява античните корени и първите употреби на понятието „автор” през Средновековието, трансформациите му през Ренесанса и неговото наследство. Ретроспективният анализ показва, че до епохата на Просвещението най-общо отсъства разбиране за автора и интелектуална собственост в модерните смисли на понятията. Обменът на знание (във всичките му форми) се доминира от практиките на даряване, като по отношение на книгите последните обикновено приемат формата на патронаж над съчинението и съответния автор. Така, дори след разпространението на книгопечатането в Европа през XV в., постепенното нарастване на книжната търговия и все по-широкото разпространение на практиката автори да продават ръкописите си на печатари и издатели с цел печалба, едно измерение на книгата, а именно духовното, остава незасегнато от пазарните отношения.

2.2 Прото-вариантът на концепцията за интелектуална собственост: режимът на привилегиите и позицията на автора

Макар и по презумпция свободни от личностно притежание, божествени по произход, идеите и знанието, в качеството си на символен капитал, подлежат на санкция в предмодерните общества – санкция, юридическа и институционална, обективирана в системата на привилегиите и придобила особена актуалност с появата и разпространението на новата технология на книгопечатането от средата на XV в. насетне. Инсталирането на първата печатна машина довежда до кардинални промени в битието на книгата, създава нови, различни режими по отношение на нейните създатели и ползватели.

Подраздел 2.2.1 се спира именно на *революцията на книгопечатането*, интерпретирано като продължителен необратим процес, довел до съществени трансформации както по отношение обема на книгопроизводството, така и по отношение цялостния цикъл на книжовните дейности, характера и вида на книгите. Ако до инсталирането на първи печатници в Западна Европа създаването, акумулирането и движението на книги са предмет на своеобразна „икономика на недоимъка” с акцент, най-вече, върху книгосъхранението, то само век след популяризирането на изобретението на Гутенберг започва да се чувства присъствието на една нова икономика на изобилието (Айзенщайн 2001: 323-335). Сред факторите,

стимулирали бързото разпространение на печатането и сродните занаяти в Европейския запад в началото на модерната епоха са открити късният средновековен партикуларизъм, влиянието на италианския хуманизъм и християнския евангелизъм (Айзенщайн 2001: 323-335).

Откриването и налагането на книгопечатането в Европа създава нова, революционна по значимост възможност за възпроизводство на книжни образци по механичен път, както и за широкомащабното им разпространение. Това естествено довежда до засилване контрола над печатните текстове – тяхната ортодоксалност, циркулацията им в публичното пространство, крайните им адресати. Регулация започва да се осъществява по протежение на цялата верига в реализацията на дадена печатна творба: прилагане на сложна система за цензуриране на ръкописите преди тяхното „огласяване”, държавноутвърдени монополи, осъществяващи контрол над практиките в книгопечатането и публикуването на текстове, покровителство чрез кралски писма или привилегии (*privilegia*), предоставящи изключителни правомощия върху отпечатването и продажбата дадена творба/групи творби. Собствено *системата на привилегии върху книгопечатането, тяхното възникване и същност* попадат във фокуса на **подраздел 2.2.2** от изследването. Получаването на привилегии се утвърждава като базисен интерес на формиралата се нова професионална прослойка от занаятчии и търговци - печатари и книжари, въввлечени в ситуация на интензивна конкуренция и постоянен стремеж към овладяване на книжни пазари. До края на XVII век единственият правен и институционален инструмент за придобиване на изключителни правомощия върху печатните книги е документът за привилегия, издаван от монарха. Сами по себе си, ранните привилегии имат характера на мунципално покровителство, съществено различаващо се от утвърденото през XVIII в. авторско право, дошло да кодифицира статута на автора в рамките на веригата на книгопроизводството и авторската собственост върху идеите. Работата прави опит за хронологическото проследяване на генезиса на привилегиите, както и за открояване на техните основни разновидности с акцент на начина, по който бива позициониран авторът.

Подраздел 2.2.3 от изследването се вглежда в *привилегиите върху книгопечатането, мислени в техните регионални специфики* – реализиращи се в основните културни и търговски центрове на Европейския Запад. в лицето на Англия, Франция и Германия. Изхожда се от убеждението, че в така набелязаните топови развитието и спецификите на системата на привилегиите, позициониранито на автора, имат парадигматичен характер. Би могло да се твърди, на база на разгледаните примери, че в социо-културния и политически контекст на ранния модерен свят системата на привилегиите върху печатните творби до голяма степен маргинализира автора; тя функционира като удачен инструмент, съчетаващ икономическите интереси на печатарите, издателите и книготърговците с идеологията на абсолютистките режими и религиозните власти, целяща системен контрол над разпространението на идеи/ знание в общественото пространство.

3 Реабилитацията на автора и интеграцията му в системата на привилегиите

Подраздел 3.1 от дисертацията се опитва да открие факторите в европейския *културно-исторически контекст, довели до промяна в позиционирането на автора в системата на привилегиите*. Търсят се отговори на следните въпроси: кои са културно-историческите, социални и юридически трансформации,

наложили формулирането и утвърждаването на идеята за авторското право; какъв е характерът на процесите, извели автора на преден план, наложили преосмислянето му, в културен и правен аспект, от маргинална фигура по отношение на книгопечатането и книжната търговия до централно и ключово звено в реализацията и битието на създадената от него творба.

Като основна причина за индивидуализирането на автора и утвърждаването му като собственик на създадените от него творби е откритоена комерсиализацията на книгопечатането и книгоразпространението в Европа през XVIII в. През XVIII в. културният живот в Европа претърпява драматична трансформация: преходът от интензивно към екстензивно четене, общото нарастване на грамотността на населението, както и числеността на четящата публика, произхождаща от средната класа довеждат до истинска „есплозия” на книжния пазар (Hesse 2013: 31). Съществувалите до този момент методи за контрол над книгопечатането и книжната търговия се оказват неадекватни на новата ситуация, което мотивира, първоначално в Англия, в последствие във Франция и Германия, поява на призови към тяхното реформиране. Такива са отправени отстрана на читателите, търсещи по-достъпни заглавия, отстрана на държавните законодатели, стремящи се към стимулиране както на книжната търговия, така и на грамотността и четенето сред населението, отстрана на чуждите и провинциални печатари и издатели – най-осезаемо в Шотландия, Швейцария и френските градове като Лион, съревноваващи се съответно с Лондонската и Парижката гилдия на печатарите и издателите за най-популярните и продавани книги, отстрана на авторите, все по-често пледиращи за признаване на правата им над създадените от тях творби, отстрана на привилегированите членове на гилдиите (в Хамбург, Лайпциг, Франкфурт, Лондон и Париж), целящи обявяване на привилегиите им за постоянни и неотменни като средство за борба с пиратските публикации (Hesse 2002: 32-33).

Наличието на подобни многостранни, в основата си икономически мотивирани призови и боржения в сферата на книгата и социума като цяло отключват по-дълбоки, философски въпроси, проблематизирайки традиционните разбирания за знанието, автора, собствеността в сферата на духовното, провокирайки редица нови въпроси – относно произхода на идеите, притежанието в областта на знанието, същността на привилегиите – израз на благоразположение или юридическо припознаване на естествено човешко право. Последните са артикулирани от т.нар. Просвещенски дебят за произхода и същността на идеите, продължил близо две десетилетия и въвлякъл с еднакъв интензитет както издатели, книготърговци и правни експерти, така и едни от най-бележитите поети и мислители на времето. Именно Просвещенският дебят, мислен като ключова стъпка към кристализирането на концепцията за авторското право е обект на анализ в **подраздел 3.2** от изследването. В тази си част работата се фокусира върху обективизирането и разпространението в рамките на Стария континент на възгледите за авторовата индивидуалност, уникален почерк, гений и, съответно, за собствеността върху идеите и знанието, артикулирани за първи път от Джон Лок и Едуард Юнг, защитени и развити от Готхолд Лесинг, в последствие - от Йохан Готфрид фон Хердер, Йохан Волфганг Гьоте, Имануел Кант, Дени Дидро, Йохан Готлиб Фихте. Разгледани са и позициите на техните противници в лицето на представители на интелектуалните среди, провиждащи във възгледите за индивидуалния гений и неговите права нова метафизика, така и от кръговете на търговците, изкушени от възможността за бързо забогатяване чрез масово (нерегламентирано) тиражиране на най-търсените заглавия.

Алтернативен поглед към Просвещенския дебат, ключов за открояване фокуса на настоящото изследване – женското авторство, представлява изследването на Барбара-Бекер Кантарино, детайлно разгледано (и споделено) в тази част на дисертацията. Резюмирано, то се изразява в идеята, че ако зад научния и хуманистичен патос на Просвещението (ярко резониращ в мащабния дебат за произхода и същността на идеите), стои убеждението, че всеки индивид е свободен да разгърне своя потенциал в сферата на интелектуалното, да артикулира личностните си позици и ценностни устои, отхвърляйки традиционните прояви на политическа или религиозна цензура, то епохата не демонстрира наваторство по отношение на друг тип, социално конструирано ограничение по отношение на знанието и неговото символно притежание – полови мотивираното (Becker-Cantarino 1995: 81-94). Обективизираната във възгледите на редица ключови просвещенски фигури (като Фихте, Гьоте) релация идеи/знание – йерархия на половете дава основание антропоцентризмът, заложен в концепциите за индивидуалния гений и неговите свободи, да се мисли по-скоро като андроцентризм, в сдвоеност с традиционно преутвърждаваните представи за половете и тяхната ситуираност в полето на социалното. Водеща е идеята за половото настойничество (*Geschlechtsvormundschaft*), изхождащо от традиционния (патриархален) отказ жените да се третират като самостоятелни, културно и интелектуално независими субекти и, закономерно, осмисля женското желание за писане и публикуване от първо лице като дълбоко проблематично. Реализиращо се по линията на социалните и семейните връзки, само по себе си се изразяващо се в интелектуално наставление, контрол, насърчение, реализирани от мъжете, поемащи ролята на ментори, опекуни, нравствени и естетически съдии по отношение на пишещите жени, последното следва класическата матрица за налагане на цензура - санкциониращо влияние на една доминираща група (пишещите мъже) върху друга, неравостойно позиционирана група (пишещите жени), бидейки оправдавани на базата на концепцията за половото разграничение на социалните роли (Becker-Cantarino 1995: 84-85).

4. Първи европейски закони в полето на авторските права – Англия, Франция и Германия: законотворчески мотиви, специфики, социален отзвук

В тази си част изследването се фокусира върху процесите на изработване на първите европейски закони в сферата на авторското право. Разгледани са основните противостоящи си правни интерпретации по отношение собствеността върху идеите – субективна и утилитарна, специфичното им разгръщане и социален отзвук при опитите за излъчване на конкретни законодателни решения в английски, френски и немски контекст. Анализирани са тласъкът, даден от Френската революция в реабилитацията на автора и осмислянето му като упражняващ право на собственост в полето на интелектуалното.

В контекста на така заложената проблематика, обект на **подраздел 4.1** е изработването на механизъм за международна защита на интелектуалната собственост и авторските права - *Бернската конвенция от 1886 г.*, наложена като необходимост вследствие създаването, в качеството му на ефект на индустриалната

революция от от втората половина на XVIII в. и началото на XIX в., на международен пазар за литературни творби и механични изобретения.

Глава II : Авторът и авторството в български контекст. Литературният канон– авторитети, идологеми и процеси на фиксиране.

Втора глава от дисертационния труд трасира разгръщането на идеята за авторството в българската книжовна действителност. Културно-историческите особености и промени, очертаващи специфичните му облик и съдба, на свой ред, са проследени през формирането на автора като културен концепт в епохата на Възраждането и реализацията му в контекста на демократичните трансформации, белязали книжовното поле в Следосвобожденска България – утвърждаване правата на автора, свободата на печатното слово, правната регламентация на литературната собственост.

Съществено за очертаване профила на автора в българския следосвобожденски контекст е съотнасянето му с родния литературен канон, на свой ред обект на изследване в тази част на дисертацията.. Тематизирането върху канона тръгва от изясняване на понятието, мислено през неговата генеалогия, за да се фокусира върху специфичната му „литературна” употреба – като селекция от исторически утвърдени и институционално стабилизирани, репрезентативни за дадено общество творчески образци/автори, пряко кореспондиращи с идеята за класичното. В роден, български контекст, към литературния канон се върви през базисните авторитети, идологеми и процеси, свързани с неговото фиксиране и употреби. Последните се мислят като антиципирани в епохата на Възраждането, получили обективация със създаването на националната държава. Явявайки се част от националния модернизационен проект след Освобождението, канонът възплащава стремежа на родната литературна история да декларира мястото на българските автори (и респективно култура) в голямото битие на световното литературно и културно развитие и, бидейки репрезентативна селекция, се реализира като арена на интензивни властови отношения. Показателно за механизмите на конструиране на последната е съзнателното маргинализиране на българските пишещи жени – обективация на доминиращото в родния социо-културен контекст патриархално, йерархиизиращо по полов признак съзнание, устойчиво въпреки заявките за модернизация на българското.

1. Авторът и авторството в български контекст

В стремежа си да проследи и анализира появата и утвърждаването на автора/авторските права в българската книжовна действителност (по аналог със шрихириания западноевропейски модел) в тази си част дисертацията прави опит за вникване в икултурно-исторически особености и промени, формирали характерологията на българското модернизиращото се общество през XIX – първите десетилетия на XX век. Фиксирайки подобна изследователска траектория, изследването акцентира върху специфичните облик и съдба на българския автор, разглеждайки формирането му като културен концепт в епохата на Българското

възраждане, ролята му за конструирането на българския книжовен език, за жанровите трансформации от фолклорно към персонализирано литературно творчество, за появата и развитието на новобългарската печатна книжнина, модусите на авторското съществуване и статут в контекста на демократичните трансформации, белязали книжовното поле в следосвобожденска България – свободата на печатното слово, либерализацията на книжния пазар, правната регламентация на интелектуалната собственост, ролята на автора в конструирането на националната идеология.

Задача на **подраздел 1.1** е да трасира *началния етап на формиране на автора в епохата на Възраждането*. Фигурата на последния, започнала да добива своите очертания през XVIII и XIX в носи своите социо-културни, национални и исторически специфики и се мисли в обвързаност с първите импулси към излизане от литературната анонимност, характерна за средновековните жанрове, заменена с персонализация на книжовната дейност, с публичното конструиране на автора и огласяването на връзката му с текста, с утвърждаването на правото на пишещия – чрез различните форми на книжовен труд – да се ползва с авторитет, уважение, обществено признание и пр., т.е свързва се с движение към идентификация и социална легитимация на творческата личност (Радев 2002: 10).

Контекстуализиране на гореспоменатите процеси работата постига посредством очертаване профила на Българското възраждане - ключов етап за родната гражданска, социо-културна и литературна история и, в частност, на регистриралата чувствителен подем българска книжнина, катализатор на родолюбиво светоусещане, проводник на нови идеи, на житейски и поведенчески модели, трасирали постепенното отваряне на българското към Модерността в противовес с „отгледаните” в семейството (патриархални) версии за себе си. Проследено е развитието на българското книгопечатане, специфичните модуси на съществуване на възрожденския автор, мислени в условията на липса на професионализация на писателското поприще, отсъствие на държавни и административни структури в сферата на културата, през съзнанието за особената съдбовност на времето.

Специален акцент работата поставя върху механизмите, регулиращи взаимоотношенията в условията на една формираща се, все още неустановена (в правно, професионално, концептуално отношение) среда от автори, съставители, преводачи, книжари и издатели на литература в епохата на Възраждането. Макар че може да се говори за наличие на интенции за регулиране на книжното поле в българските земи още от 60 – 70-те години на XIX в., изолираността на доказателствата за подобни нагласи и готовност, липсата на държавническа санкция и законов регламент, действащи административни и юридически институции в книгоиздаването и литературата дефинират като преобладаващо незачитането на авторската обвързаност с текста, включително и по отношение на заглавия, принадлежащи към чужди литератури. Средство за известен контрол на опитите за литературни присвоения представлява единствено общественото мнение, изявяващо се под формата на публично порицание и обикновено използващо за трибуна страниците на периодичния печат. Това, на практика, предполага свободна циркулация на текстовете, търпимост към заемките, незачитане на плановете, предпочитанията и интересите на самите автори. В подкрепа на последното изследването се спира на един от най-ярките феномени, плод на нерегламентираността на

книжовното поле у нас – побългаряването, особено широко застъпено в полето на превода (обективация на специфичното за възрожденското съзнание отношение към световната културна традиция).

1.2 Авторът, авторството и авторските права в следосвобожденска България

Основен за тази част от изследването е въпросът как (и доколко) се променят книжовната сфера, позиционирането на автора, модусите на неговото обществено проявление и интерпретациите на обвързаността му с текста след Освобождението.

Подраздел 1.2.1 откроява *основните специфики на българското книжовното поле* след създаването на националната държава. Това се постига посредством извеждането на статистически данни за броя на издаваните у нас книги (по години и жанрово разпределени), анализ на качеството на книжовната продукция. Като важна за изследването (в приноса ѝ към култивирането на читателска публика и литературен вкус в роден контекст, в отношението ѝ към българските автори) е разгледана ролята на частните книгоиздатели (Александър Паскалев, Т.Ф. Чипев, Славчо Атанасов, Стоян Атанасов и др.). Специален акцент се поставя на дейността на българската издателка София Юрукова, представляваща ролеви модел за социална и интелектуална реализация на модернизиралите се български жени. Проследявайки съдбата ѝ, работата доказва, че макар да не се асоциира с организирания активистки на женското движение у нас (чиито акции за равнопоставяне, професионални възможности и политически права се разгръщат с особен интензитет в началото на ХХ в.), С. Юрукова въплъщава специфичен (обективиран в дух и поведение) индивидуалистки феминизъм, който, в един патриархален контекст, какъвто е българският през разглеждания период, е носител на силен културно-трансформативен заряд.

Следващият подраздел от втора глава на изследването – **1.2.2**, се фокусира конкретно върху *статута и проявленията на следосвобожденския български автор*. В така дефинирания контекст, като негативни *белези* на книжовното поле и авторското присъствие у нас са разгледани графоманията и унаследената от Възраждането практика на побългаряването на чужди текстове (налични въпреки съществуването на културни институции и авторитети в сферата на интелектуалното производство, оторизирани да наложат ново отношение към авторския продукт, както и да способстват за култивирането на добър литературен вкус) (Гергова 1999: 100). На последните биват противопоставени авторите, възприемащи себе си за наследници на възрожденските художествени постижения и споделящи мисията на възрожденския книжовник и общественик за просвещение, консолидиране и интелектуално въздигане на българския народ, представителите на следосвобожденската българска критика, широко тематизиращи на страниците на периодичния печат върху способите за „духовното възмогане и художественото възпитание” на обществото, както и постепенно професионализиращите се издатели, започнали да играят активна роля за утвърждаването на талантиливи млади писатели.

С интензифицирането на книгоиздаването и книжния пазар у нас особена актуалност придобива проблемът за правното уреждане на авторския статут, за кодифицирането на интелектуалната собственост -

необходимост, започнала да назрива още в началната фаза на книжовно формиране през епохата на Българското възрождение. За острата необходимост от последното свидетелстват както вече споменатите своеволия на преводачи и издатели с оригиналните текстове, така и друг, особено актуален проблем, съпътстващ битието на следосвобожденския автор - оскъдните, понякога дори и липсващи възнаграждения. Наблюдението е валидно както за мъжете автори, така и по отношение на пишещите жени, като във връзка с този компонент – (неудовлетворяващата) хонорарна политика, налична като проблем дори след правното уреждане на авторския статут, не би могло да се открие явно диференциране по полов признак. Редица публикации и дискусии в периодичния печат от първите десетилетия на ХХ в. са посветени именно на материалното състояние на българската творческа интелигенция, проблемите в книжовната сфера, необходимостта от държавническа съпричасност и законодателство в сферата на интелектуалната собственост.

Синхронно на течачите в българското книжовно поле процеси, **подраздел 1.2.3** разглежда *българско законодателство за защита на авторското право, функционираше в периода 1878-1944 г.* До приемането на първия български Закон за авторското право се достига едва през 1921 г., когато министър на народното просвещение е Стоян Омарчевски. Той е изключително подробен и е един от случаите, когато български закон е приет изцяло под външен натиск (в Ньойския мирен договор се предвижда задължението България да се присъедини към Бернската конвенция за закрила на културни и художествени произведения, като преди това бъде приет закон за авторското право). Комисията, натоварена с изработването му, ограничена откъм време и средства, „се е видяла принудена, поради невъзможност да извърши специални всестрани проучвания на материята, да прибегне към използването на конкретен чужд закон, уреждащ авторското право” (Стенографски дневници на 19 ОНС, 39 З, I РС, 1921: 1345-1352). Предпочитание законотворците отдават на руския Закон за авторското право, одобрен от Държавния съвет и Държавната дума на Русия на 20 март 1911 г., почти дословно преведен и адаптиран в българския правен контекст. Любопитни от изследователска гледна точка и попадащи във фокуса на дисертацията са теоритико-концептуалните дилеми, с които българската комисия се сблъсква в опита си да артикулира авторското право като право на собственост. Би могло да се твърди, че макар и реализирани в микровариант и лишени от широк обществен отзвук (предвид особеностите на ситуацията и съгъстеността на времето, в което се изработва и приема българският закон), родните дискусии за авторското право до голяма степен отразяват напрежението между основните теоритико-философски начала (субективно и утилитарно), трасиращи Просвещенския дебат за собствеността в полето на знанието и идеите (Стенографски дневници на 19 ОНС, 39 З, I РС, 1921: 1345-1352).

В своята същност, първият български Закон за авторското право, подобно на първите подобни инициативи в европейското законодателство, е некохерентен, но търсещ възможния компромис – с него се прави опит да се уреди баланса между нуждите на отделните професионализиращи се прослойки, ангажирани със създаването на книгите – техен поминък (автори, печатари, издатели) и интересите на нарастващата читателска публика. Макар да не довежда до бързи (автоматични) промени в сферата на книжовността, въвеждането на закона се явява възможност за канализиране на издателската дейност, за

ограничаване на количеството на отпечатваните заглавия (попради задължението за заплащане на авторското право), за активно противодействие на практиката на литературни присвоения, както и за подобряване на качеството на преводната литература.

2. Що е литературен канон? Опит за генеалогия и изясняване на понятието

Битието и утвърждаването на българския автор, модусите на авторовите проявления, тяхната обществена рецепция не биха могли да се мислят отвъд авторитетната санкция на онова, което в началото на XX в. ще започне да се формира и налага като български литературен канон. Развит като част от националния модернизационен проект след Освобождението, функциониращ като силен дидактичен инструмент през годините, изразител на стремежа на родната литературна история да декларира мястото на българските автори (и респективно култура) в голямото битие на световното литературно и културно развитие, ключово средство в стремежа към постигане на националната идеология, канонът, мислен в български контекст, представлява „инициационно усилие, колективен културно-героически жест по преодоляване на цивилизационните липси и приобщаване към обществото на „зрелите народи“ (Къосев 1998: 245). Така, успоредно с чисто творческите усилия, от Освобождението насетне в литературното поле у нас текат и интензивни процеси на селекция, мотивирани от желанието да се очертае, фиксира представителен корпус от автори и произведения, достойни да функционират като изразители на българската духовност и съзидателен потенциал. Сами по себе си тези процеси обективират функциониращите в родното литературно поле властови отношения, рефериращи достъпа до производство и разпределение на символен капитал. Продуктивността им, предпоставяна от мейнстрим-историците на културата е проблематизирана от съвременната българска феминистка критика с оглед на отстраняването на българските пишещи жени (Милена Кирова).

С цел изясняване на регионалната характерология на българския литературен канон, анализирани на неговото съществуване и устойчивост във времето работата тръгва към предварително резюмиране на функционирането на понятието ратте в родното лит. „канон“ в съвременната литературна наука, както и към интерпретация на академичните и критическите дебати около него. Обвързан с понятия като традиция, наследство, класика, литературният канон, най-общо, идва да обозначи утвърдена в рамките на дадено историческо време или географско пространство селекция от произведения. Редуктивен в същността си, той демонстрира едно „вертикално йерархизиране на културни продукти, откъснати от сферата на прекия комуникативен обмен и складиран настрана“, имайки за пряка цел „да се съхрани досегашното и да се моделира предстоящото в културата“ (Трендафилов 2013). Канонизирането на едни творби и автори за сметка на други и утвърждаването им като „класически“, т.е. еталонни в масовата представа за литературност, представлява дълъг и сложен процес на селекция, етическа легитимация и, на практика, оторизиране на дадени текстове да функционират като репрезентативни по отношение на дадено общество.

От 80-те години на XX в. представителите на културната критика (на целия спектър от постструктуралистски и постмодернистични течения, включващи постмарксистите, последователите на

Мишел Фуко, Жак Дерида и Пол Де Ман, еманципаторски школи – феминизъм, постколониализъм, „black studies”, “queer studies”) налагат нов тип рецепция, според която канонът следва да се разграничи от понятия като традиция, наследство, класика. Сам канонът започва да третира традицията не като естествена даденост, а като социален конструкт – сфера на конфликтни интереси и стратегии, на институционална активност, което, на свой ред, налага ревизия на осмислянето му - вече не като идеална съвкупност от текстове, а като обединение на творби (и автори), привилегирани чрез различни форми на власт, най-вече посредством издателската и образователната политика.

Обект на **подраздел 2.1** от втора глава на дисертацията са именно процесите на *проблематизиране на представата за литературния канон, дебатите за неговата същност, културна мисия, стратегии на формиране*, мислени като кулминаращи в емблематичните дискусии в Станфордския университет от 1988 г. и предпоставящи съвременната (постмодерна) ситуация на критическо четене на литературния канон, рушаща нормативните конструкти, завещани от миналото, традицията и опитваща се да осмисли другостта като културна категория отвъд идеологическите измерения.

3. Българският литературен канон

В тази си част изследването прави преход от литературния канон, мислен в неговата теоритична обосновка към регионалната му обективация в българския контекст. Конструирването и употребите на последния идват да докажат тезата, че всеки жест на селектиране на класически корпус от произведения и ценности в рамките на дадено общество или култура представлява политика на репрезентацията, която е конституативна за въпросния колектив.

Подраздел 3.1 разглежда българския литературен канон като антиципиран в епохата на Възраждането. За възрожденското съзнание проектирането на българското в авторитетни символи с цел очертаване и утвърждаване на родната идентичност е сремеж от първостепенна значимост. В реализиране на една подобна задача като основен символно-генеративен механизъм се налага фигурата на отсъствието – отсъствие, констатирано в сравнение с образците на западната култура, литература, цивилизация, което следва да бъде компенсирано, заменено с присъствие и притежание. Последното мотивира създаване на мащабна книжовна продукция, призвана да запълни отсъствията, да докаже, че могат да съществуват български поезия, белетристика, драматургия, публицистика, както и по-късното преначертаване на координатите пред вече наличната литературна продукция, осмислянето ѝ, в съизмеримост с чуждата литературна класика, като негодна, бездарна, лишена от художествени качества – възглед, артикулиран в критическите публикации на автори като Л. Каравелов, Хр. Ботев, Н. Бончев, С. Бобчев и др.

3.2 Очертаване и утвърждаване на литературния канон от началото на XIX в. до 40-те години на XX в. Антологичен и критически дискурс

Обособяването на българската държава с нейните идеологически и институционални параметри, процесът на централизация на учебната система, просветните нужди на армията реактуализират с особена острота необходимостта от утвърждаване на българската духовна идентичност. Мислена като кондензирана именно в полето на словесността, на националната литература, последната налага ускорено създаване и утвърждаване на родна класика със свои видни авторски фигури, тематично-стилови черти и приемственост.

Съзнанието за липса на органичен литературен канон, призван да репрезентира и консолидира българското, отсъствието на достатъчно авторитетни негови защитници обяснява неимоверната енергия, вложена от следосвобожденските интелегенти в процесите на ускорено канон-формиране и литературно „производство“, на излъчване (селектиране) на творби, призвани да отговорят на високите критерии за класичност (Трендафилов 1998: 185). С припознаването на подобна мисия се обявява интензитетът на антологичните жестове в годините след Освобождението - свидетелство за постепенното еманципиране и профилиране на литературното поле, те са същевременно и белег за постоянството в стремежа към конституиране на литературна традиция, към излъчване на автори и произведения, репрезентативни за българското. Успоредно с характерологията и конструктивните принципи на представителните антологии за времето (регистриращи, изчерпващи или редуktivни, елиминиращи) - изданията на Вазов/Величков и Костов/Мишев, антологията на Дебелянов и Подвързачов, „министерските“ антологии, пригодени за училищното образование, изданията на Иван Радославов, Гео Милев и пр., работата разглежда и тематизирането върху канона, традицията и хоризонтите пред българската литература в лицето на следосвобожденската литературна критика – текстовете на Михаил Арнаудов, Боян Пенев, Пенчо Славейков, д-р Кръстьо Кръстев, кръга „Мисъл“.

Кулминацията на каноногенните процеси у нас настъпва през 20-те години на XX в., когато културата бива впрегната в една централизирана политика по компенсаторно укрепване на националното съзнание след срина по време на войните (чрез обръщане към културните и художествените постижения на българското) (Курташева 2013: 179). Под патронажа на държават започват да се издават съчиненията на отделни автори, публикуват се юбилейни сборници, антологии, български и преводни – прояви на една целенасочена и системно провеждана културна политика, интензифицираща процесите на конструиране на едно стабилно и достойно литературно минало, на все по-ясно очертан и уплътняващ се литературен канон.

Специално внимание в контекста на каноногенните процеси у нас работата обръща на пиешките жени. Последните интензифицират своето присъствие в литературния живот на страната и регистрират повишена обществена видимост през 30-те години на XX в, до голяма степен спомогнати от колективния си културен (публичен) жест – създадения през 1930 г. Клуб на българските писателки. През разглеждания период жени авторки, макар и ненадхвърлящи представителната „квота“ от две до четири имена, присъстват и почти във всички по-важни сборници и антологии с текстове в различни жанрове. Издадена от Клуба е първата представителна антологична сбирка на женската литература у нас (томове „Сноп I“, 1934 г. и „Сноп II“, 1937

г.) Успоредно с все по-осезаемото присъствие в полето на художествената словестност, нараства и критическият потенциал на българските пишещи жени. Обективиран в текстове на различна тематика (история, психология, народопсихология, педагогика, литература), той демонстрира разнопосочните научни интереси на жените интелектуалки у нас и отстоява правата им в полето на рефлексията.

Макар и демонстриращ една нова видимост, конфронтираща се с патриархалната конституция на българското литературно поле, работата осмисля женският успех от междувоенните години като по своему „несвоевременен“ – случва се в десетилетие, когато идейната конституция на българския литературен канон, на компендиума от текстове/автори, натоварени с мисията за национална представителност е до голяма степен «втвърдена». Оттук и невъзможността на женските творчески имена да се укрепят, валидизират институционално (Курташева 2013: 252).

Механизмите на формиране на българския литературен канон, продължително време съществувал през различни генеративни стратегии (антологийни, критически), целящи излъчване на класически образци на родната литература, култивиране на съзнание за духовен и творчески континуитет, закономерно насочват към постепенното кодифициране (обективиране) на последния. Ал. Кьосев отбелязва, че каноничният корпус от български имена и творби, на практика, се стабилизира през 30-те и 40-те години на XX в. „чрез създаване на ясни учебни програми, списъци с представителни произведения, учебници и голям брой академични литературни истории“ (Кьосев 1998: 233-271), т.е. посредством решителна и систематична институционална намеса. Бележейки своеобразен връх в каноногенните процеси у нас от обявяването на независимата българска държава насетне, фиксираният период успява да финализира националните усилия по социо-културно моделиране и тиражиране на художествените еталони, репрезентиращи българското, да замести духовното и ценностно „нямане“ с литературна (класическа) наличност. Десетилетията след 1944 г. и политическите трансформации, довели до ситуирането на българската литература (и култура) в нова идеологическа и институционална рамка, освен че заличават всякаква възможност за усъмняване в способността на българския дух да генерира класическо наследство, регламентират и едно ново ценностно пренареждане на репрезентативните автори и произведения в рамките на българския литературен канон.

Глава III: Жените авторки и женското писане

Последната, **трета глава** от дисертационния труд тематизира върху битието на женското авторство, публичната рецепция на „женската“ литературна продукция от последната четвърт на XIX в. и първите четири десетилетия на XX в., разгръщащи се в плана на модернизаторските и еманципаторските тенденции в българското общество след Освобождението. Последните са видени в тяхната антиципираност от първите заявки на женския творчески потенциал в епохата на Възраждането. В контекста на националната държава, женското писане се интерпретира в сдвоеност с мъчително преодоляване на властващите патриархални нагласи и традиционните концепции за полова предзададеност.

Централен с оглед изясняване на проблема е въпросът за българския литературен канон, чиято властова постройка (на базата на жанрови и полови йерархии) се оказва дефинитивна по отношение характера и възприемането на „женската“ литература у нас. Един подобен анализ закономерно се фокусира върху

книжовната активност на българските жени преди и след Първата световна война, явяваща се разделителен маркер както в социо-политически, така и в културен аспект, както и върху критическия отзвук за „женското“ писане; набелязани са колективните форми на интелектуална и творческа дейност на българките, ролята на общуването им с изтъкнати интелектуалци-мъже, проявите на полово настояничество в творчеството.

Проблематизирането в сферата на женското авторство, само по себе си, би могло да се разглежда като частен (регионален) аспект на подчертания интерес на съвременните литературни и културно-исторически изследвания към автора и неговатаполовата идентичност, към наличието на полова йерархия на литературна активност.

1. Проблемът за женското писане през призмата на теориите - опит за очертаване на полето

От края на 60-те и началото на 70-те години на XX в. в западната хуманитаристика се очертава засилен интерес към проблемите, опита и репрезентациите на жените и ролята им в световната история. Той се обективира в научната дисциплина *история на жените/половете* (women's/gender history), родила се благодарение на новото интензифициране на феминизмите на Запад през втората половина на миналия век, както и с появата на съвременни изследователски парадигми в хуманитаристиката като цяло - лингвистичния обрат в историята, „новия историзъм“ в литературната критика, активизиращите се културологични изследвания и „интерпретативния обрат“ в редица научни полета. *История на жените/половете* прави първите си стъпки в един силно идеологизиран социален контекст, зададен от феминистките прояви и апели за „нова социална история“, която да интегрира в себе си не само категориите раса и класа, но и категорията пол. Последните биват логично сдвоени с въпросите как следва да се пише новата история или как би било удачно да се пренапише старата, традиционна такава (Даскалова 2012: 24-25). Очертавайки полето, ключово за всяко изследване върху женския опит и минало, работата откроява спецификите на двата ясно различими етапа в неговото разгръщане – на смятаната за по-традиционна *история на жените* (women's history) и на повлияната от постмодернизма *история на взаимоотношенията между половете* (gender history), прави опит за осмиляне на техните подходи и терминологичен апарат.

Същностен за историята на жените/половете е не просто стремежът към откриване и артикулиране на пренебрегвани факти от миналото, но към търсене на отговор на въпросите защо тези факти са били игнорирани и как те следва да бъдат разбирани. В стратегията на едно подобно, питащо и обективно историческо дирене попада и един ключов, духовен аспект от миналото на жените – свързан с тяхното писане и четене, със създаването и потреблението на текстове или, с други думи, с достъпа им до онова, което дефинираме като символен капитал. Поради редица социални и културно мотивирани причини (свързани с отреденото им от властимащите място и роля в общественото пространство) жените в много по-малка степен имат възможността да разгърнат и изявят своя интелектуален потенциал, да оставят следи и да бъдат признати като приносни и значими в плана на световната писмена култура.

В исторически аспект жените са традиционно мислени като съпътстващи, а не като централни фигури в процеса на създаване на литературни текстове – най-вече като съпруги, спътнички и музи на авторите мъже. Пристъпването на втория пол в полето на книжовното устойчиво се маргинализира, интерпретира се в контекста на аматьорството и дилетантството, а женската литературна продукция, третирана като второстепенна, най-често се обвързва с определени предписания за женственост, полова предопределеност – рефлексии, наложили се още от края на XVIII – началото на XIX век, в обвързаност с развитието на романтичния култ към гения, интерпретиран подчертано в мъжки термини. Израз на властовите режими в процесите на разпределение (достъп до) символен капитал, подобни възгледи биха могли да се мислят в контекста на теорията на френския социолог Пиер Бурдийо за исторически преутвърждаваната мъжката доминация, на свой ред разглеждана от работата в тази ѝ част и мислена като плътно кореспондираща с дефинирането на жените като „втори пол” (Симон дьо Бовоар), с интерпретацията на женското писане като екзотика, феномен (невписващо се в женските предразположения) и традиционно изолирано като особено поле на литературното, макар и включено в разнородни в жанров и тематичен аспект творби (Бурдийо 2002: 34-37).

Тематизирането върху последното, опитите за неговата реабилитация, мислена като отговор на цялостната икономическа, социална и културна маргинализация на жените в исторически план, разклащането на устоите на съществуващия литературен канон, вглеждането в спецификите на творчеството, създадено от жени, са сред основните насоки на изследователското поле, разгърнало се през втората половина на XX век, известно като феминистична литературна критика. В контекста на първата и втората вълни на феминизма (развитието на движението до 70-те години на века), феминистичната литературна критика най-общо се концентрира върху политиките на женското авторство и отражението на женското положение в рамките на литературата, върху отказа творбите, създадени от жени да се мислят като обществено-репрезентативни. С развитието на по-комплицирано разбиране за пола и субективността, характерни за третата вълна на феминизма (след 1970 г.), изследователското поле предприема нови насоки на развитие, предимно в духа на критическата теория на Франкфуртската школа. Полът се интерпретира в термините на фройдишки и лаканианската психоанализа, като част от деконструкцията на съществуващите властови механизми, патриархалната предзададеност по отношение на ключови аспекти от социалното. В хода на така очертаното развитие на феминистката литературна критика, работата се фокусира върху концепциите на емблематични (класически) изследователки на женското писане като Вирджиния Улф, Симон дьо Бовоар, Джудит Фетърли, Илейн Шоултър, Сандра Гилбърт и Сюзан Губар, Торил Мой, Люс Иригаре, Елен Сиксу, Юлия Кръстева.

Детайлно обговорен, с оглед на фокуса на изследването – четенето на женското авторство в полови термини, е проектът *écriture feminine*, в качеството му на едновременно еманципираща, но и есенциализираща женския пол стратегия. Подобна интерпретация резонира и в съвременните дискусии върху женската литература в Централна, Източна и Югоизточна Европа, на свой ред представени и анализирани в дисертацията. Доколко подобна парадигма, залагаща на спецификата на женското преживяване и изказ, третирана като антитеза на мъжкото авторство е продуктивна за женското писане, способна ли е да направи видими и стойностни женските творчески гласове? Като показателен за

рецепцията и осмислянето на женското авторство, за ролята и модусите на проявление на литературните жени в югоизточния и централноевропейския културен контекст изследването тълкува един от първите (съвременни) форуми по темата, реализиран от жени-учени и действащи писателки (Карин Каркашлъ, Андреа Ритивой, Дубравка Угрешич, Ева Хофман, Кристин Димитрова, Милена Кирова и др.), отразен на страниците на том 2 на международното списание „Аспазия”.

2. Женското авторство и женското писане в български контекст

В рамките на националния контекст, зараждането на интерес към „женската” литература и „женския” глас се обуславя от модернизационните процеси в българското общество и съществената промяна в статута на жената след Освобождението - промяна, свързана с постепенното преодоляване на традиционния хабитус, излизането на българката от ограничителното пространство на дома и включването ѝ в професионална и обществена дейност - предимно като учителка и активистка на просветни и благотворителни организации (Даскалова 1993, 1995: 72). Още от средата на XIX в. обаче, заявявайки воля за социално присъствие в процесите на формиране на модерната публичност и в частност на литературната, жените до голяма степен подготвят почвата за онова, което ще се реализира като женска литературна продукция от последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в.

2.1 Пишещите жени през Възраждането – трасиране на пътя и първи заявки за публична видимост

Най-ранните литературни опити на български жени са регистрирани в публичното пространство към средата на XIX в., в епохата на Възраждането – време, традиционно интерпретирано като генеративно, ключово по отношение поставяне на основите на българското културно строителство. Успоредно с възрожденските интелекенти-мъже, усилено усвояващи публични и литературни езици, поетики, конкретни образци и правила на писане, активиращи един устойчив режим на преодоляване на съзнанието за културни (и литературни) липси посредством следване на класически творчески образци, се реализират и първите книжовни изяви на българските пишещи жени – в областта на превода, поезията, публицистиката, съставителството на учебни помагала. Според Милена Кирова, първите родни писателки попадат в ситуацията на двойно подражание – „от едната страна е големият канон на европейските примери, от другата страна – малкият, но домашен и близък канон (*или, по-скоро, интуиции за канон – б.м.*) на мъжките опити за културно строителство” (Кирова 2009: 10). Все още далече от идеята за оразличаване, демонстриране на себе си като автономно присъствие, своеобразно конкуриране с мъжките творчески практики, българската женска литература започва като борба за право на съществуване.

От периода на Възраждането са запазени сведения за близо 50 авторки (7 от които анонимни), оставили следи в полето на публицистиката (отразена на страниците на периодичния печат) или издали собствени книжни тела – дописки, стихотворения, преводи на статии, разкази, слова, оригинални и преводни учебници, преводи на белетристика и драматургия, оригинални статии по различни проблеми, публикуване на народни песни. По-честа, както отбелязва Надежда Александрова, е женската изява в полето на превода – в лицето на

авторки като Елена Мутева, Ирина Попгеоргиева-Екзарх, Станка Николица Спасо-Еленина, Мария А. С. Панова, Мария Касабова, и по-слабо застъпена в сферата на оригиналната литература. (Александрова 2013: 45-56). Прежеждането, както и авторството на оригинални текстове, общосподелено (и при мъжете, и при жените) се мисли като патриотичен дълг и средство за национално пробуждане (Станева 2009: 58). Интерпретирано в женски контекст обаче, макар и реализиращо се през половото настояничество, то е и израз на желанието на жените да демонстрират себе си като образовани, високоотговорни, способни да допринесат за духовното въздигане на народа личности.

В контекста на първите заявки на женския творчески потенциал и ангажираност към националната идея през епохата на Възраждането биха могли да се мислят стихотворните и публицистичните текстове на Катерина Василева, поетичните опити на Елена Мутева и Манка Попова. Макар и неоткрояващи се с високи художествени достойнства, те свидетелстват за нарасналото самочувствие на образованата българка, за готовността ѝ да заяви себе си в публичното пространство. Съществена за огласяване на женския творчески потенциал и съзнание за обществен и национален дълг е и дейността на възрожденските авторки в полето на учебната книжнина, оригинална и преводна.

С разнородната си дейност си на полето на книжовното, българските жени безспорно представляват част от българската възрожденска интелигенция. Женското писане е ключов маркер на интенциите за надхвърляне на традиционните рамки (модусите на дома, семейството, майчинството), в които женското битие е традиционно заключено. Този стремеж е все по-активно демонстриран в последното десетилетие преди Освобождението, обективиран във все по-осезаемо присъствие на жените в сферата на публичното – като учителки, общественички (деятелки на женски благотворителни организации, читалища) и не на последно място, като авторки на книжовна продукция.

2.2 Женското авторство и женската литературна продукция от последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в.

Трасирано в епохата на Възраждането, търсенето на професионална (публична) изява на българските жени закономерно се интензифицира след създаването на националната държава. То бива успоредено със съпричасността на жените към борбите на световното феминистично движение (за по-високо и равно на мъжкото образование, за граждански и политически права, срещу проявите на дискриминация) и безспорно свидетелства за наличието на все по-активни еманципаторски тенденции в българското общество, за укрепване на женското самочувствие и засилване на вярата в собствения духовен потенциал на представителките на женския пол

Вписващо се в общия контекст на интензифициращите се еманципаторски тенденции след Освобождението е прогресивното нарастване на женското присъствие в полето на българската книжовност: за периода 1878-1944 г. в рамките на родното литературно творчество е регистрирана духовната продукция на 356 жени, която възлиза на 982 самостоятелни заглавия, от издадени общо 55 851 книги (АЛМАНАХ 1991; Даскалова 2001: 199). Българските жени демонстрират интелектуална активност в различни жанрови

направления – най-осезателно е женското присъствие в полето на белетристика и поезията; на второ място по брой са публикациите на жени по хуманитарни и социални проблеми, литературно-критически изследвания исторически и биографични съчинения, публикации по женското движение и идеологията на феминизма. Белег на богат вътрешен живот и нарастващо самочувствие са първите публикувани спомени и дневници (общо 24 заглавия, заедно с пътеписите), отразяващи живота на висшето столично общество и дворцовия политически елит или на пишещите жени от формиращата се средна класа в София и провинцията. Свидетелство за еманципирането на жените и все по-решителното им отгласване от традиционните (и единствени) модуси на съществуване – семейството и дома, е интересът им към други страни и култури, демонстриран от пътеписите, създадени от жени, разказващи за пътувания из Балканите и Европа, до Близкия изток и дори до Япония. Жените са още авторки на учебници и учебни издания, на драматургични произведения, на религиозно-етична и нравствена литература, но също така и на книги, свързани с традиционните дейности по поддържане на дома и семейството: готварски книги, ръководства по шев и кройка, плетачество, бродерия, домакински наръчници по хигиена и козметика. В интереса на жените към кулинарното изкуство се откроява усилие към рационализиране на храненето, наложено от усвояването на новия градски буржоазен жизнен хабитус. Във времето до 1944 г. 12 българки публикуват защитени в България и чужбина (Мюнхен, Лайпциг, Берн, Вюрцбург) докторски дисертации – в областта на философията, държавните и правните науки, медицината и приложната химия. (Даскалова 2012: 380-381; Гергова: 2004: 171). Освен тематичната принадлежност, знакови критерии, по които би могло да се съди за женската книжовна продукция у нас, са още обемът на издаваните заглавия и техният тираж – маркери, на свой ред обговорени от изследването.

Въпреки многостранното и интензифициращо се присъствие на български пишещи жени в рамките на родната книжнина, с доминиращ обществен отзвук, както и като най-ярко съсредоточие на традиционно обвързаното с женското писане полово настояничество се характеризират женските творчески търсения в полето на поезията и белетристиката. Именно в сферата на художествената литература, изначално запазена за мъжките творчески гласове, се концентрират устойчиво тиражираните в родния културен контекст есенциалистски натоварени предписания за това как следва да пишат/ чувстват жените - в съзвучие с техните полови характеристики, адекватно на „женската“ им същност. Категорично отхвърлено от просветно-женските (или феминистки) текстове, създадени от български авторки като Ана Карима, Вела Благоева, Димитрана Иванова, Санда Йовчева, Юлия Малинова, Кина Конова и др., чийто основен патос е съсредоточен в призивите към женска автономност – културна, социална, политическа, половото настояничество остава мощен инструмент в полето на художествената словесност, където женското писане е мотивирано да докаже стойността си (съизмеримостта си с мъжкото) чрез тематично, жанрово, концептуално новаторство. Макар че, в цялостния план на женското присъствие в сферата поезията и белетристиката, авторките, мислещи и пишещи в полово-сензитивни термини (изхождайки от позициите на своята женственост) са рядкост, половото настояничество се оказва устойчива стратегия на четене и дефиниране на литературната продукция, създадена от жени.

Третирането на женското писане като второстепенно, неговата подчиненост е една от съществените черти на онова, което в началото на XX в. ще започне да се формира и налага като български литературен канон. Ключово средство в стремежа към постигане на националната идеология, канонът, въпреки актуалната за времето модернизаторска воля, препотвърждава патриархалната концепция за силата и властта на авторитета. В сърцевината си той отразява наложената в културно-исторически план представа за литературна история с нейните жанрови и полови йерархии, (мъжки) авторитети, традиционно установени менталности и обществени стереотипи.

Именно консерватизмът и андроцентричността се оказват дефинитивни по отношение на полово обусловената рецепцията на българската „женска“ литература. Макар и прогресивно нарастваща по обем и реализираща се в повечето познати жанрови направления (особено в междувоенните години), добрата женска литература традиционно се възприема като изключение. Отрано тя започва да се третира като активност в едно доминирано от мъжете поле и настойчиво бива интерпретирана в категориите на „особена женскост, емоционалност, интуитивност, майчинско себеотрицание, чистосърдечност, различност от каноничните творби на литературните мъже“ (Кирова 2009: 10). Лиризмът, мислен и „предписван“ като адекватен изразител на „женската“ душевност бива изведен като ключов маркер на „женското“ писане.

В стремежа си да демонстрира така изведените констатации и да оспори тяхната валидност, достоверност, в хода на цялостното си по-нататъшно разгръщане изследването вдвоява артикулацията на тиражираните в публичното пространство стратегии за (интелектуално) полово настояничество с проследяването на опитите/постиженията на български авторки в процеса на оттласкване от половите предзададени в полето на литературното.

Под натиска на императива за лиричен характер на женското писане и на принципа на скритата специализация на жанровете, началото на женското присъствие в българската литература по правило се свързва с първите успешни опити на жените поетеси – Мара Белчева, Екатерина Ненчева, Дора Габе. Именно сред тях обаче, бива регистриран първият опит на българска поетеса да разчупи стереотипите за женско писане, битувачи в родния културен контекст. Първата и единствена стихосбирка на Е. Ненчева – „Снежинки“ се характеризира с тематично новаторство, което я дистанцира от традиционните представи за литературна жена, отреждайки ѝ място в културната памет най-вече през обозначенията на една нетипична, непонятна женственост – „мадоната в черно“, „прокълнатата поетеса“, „прокълнатият ангел на българската поезия“.

Адекватно отразени от тогавашната (довоенна) критика, за литературната памет избледняват (подобно на поезията на Ненчева) и редица оригинални, но неписващи се в предписанията за женско авторство опити на български авторки-прозаички. Такива са фейлетоните на Екатерина Каравелова, разказът „Али-беговица“ на Ана Карима, романите „Царица Теодора“ и „Процес“ на Вела Благоева, детайлно разгледани (с акцент върху новаторството им) в дисертацията. Общата стратегия, в която попадат изброените произведения, както и литературните изяви на жените като цяло е третирането им по-скоро като изключение от правилото, необикновено явление в общия духовен живот на страната. Оттук и творческото битие на българските

авторки от този ранен период бива преди всичко подчинено на борбата им за излизане от сферата на анонимността.

Първата световна война безспорно бележи повратен етап за редица европейски държави – факт, намиращ отражение в много и различни аспекти. Сред закономерните последици на променения социо - културен климат е и новата публичност на жените, които все по-решително (в развитите европейски държави и САЩ) се обявяват срещу традиционните патриархални ограничения, заявявайки правото си на присъствие в сферите на обществен, политически и културен живот.

В роден контекст, идеите на феминизма за новите позиции на жените, за излизането им от сферата на дома и разширяване кръга на социалните им изяви, за правото им на по-високо (и равно на мъжкото) образование, за политически и граждански права намират все по-силен отзвук. Последното е демонстрирано от множество новосформирани или активизирали се женски сдружения и клубове (най-приносен сред които и най-тясно ангажиран с положението на жените у нас е Българският женски съюз), както и от от изобилието от вестници и списания, чийто адресат са българките. Ако част от изданията, ориентирани към жените преутвърждават патриархално моделирания образ на последните (посредством своята тематика, мисия, редакторска политика), то други, най-вече редактираните от жени и асоцииращите се с женските организации у нас, се явяват проводници на ясно заявен феминистки дискурс, демонстрират женския опит в тематизирането върху актуални, пряко кореспондиращи със съдбата на втория пол социално-политически въпроси. Най-ярки проводници на женската сензитивност по отношение на последните и най-категорично отгласващи се от идеите за полово предопределеност в боравенето със словото са изданията „Женский свят” (1893-1898) и „Женски глас” (1899-1944), предизвикали силен резонанс в социо-културния контекст на следосвобожденска България. Изследването се спира детайлно на двете издания и, в частност, на артикулираните на страниците им социално-ангажирани, приноси за формирането на активно съзнание въпроси, рефериращи българските жени.

Следвоенното време, освен с интензифицирането на женските организации и повишената сетивност на българките спрямо темите от социално и политическо естество (демонстрирани от редица женски издания, както и собствено от книгите, журналистическите текстове и политическите памфлети, посветени на различни аспекти от феминисткия активизъм в модерна България на авторки и общественички като Димитрана Иванова, Вела Благоева, Анна Карима, Юлия Малинова, Кина Конова), се характеризира и с активно присъствие на жените в сферата на литературното. Именно в разглеждания период се откроява и активната вълна на българските поетеси и писателки. Ако до Първата световна война българската женска литература се идентифицира предимно с имената на Екатерина Каравелова, Евгения Марс, Ана Карима, Екатерина Ненчева, Мара Белчева и Дора Габе, то след войната все по-активно се налагат и добиват публичност имената на редица нови авторки. Настъпва време на прогресивна и масова популяризация на културната продукция на жени у нас, което дава основание на съвременните изследователи да говорят за „феминизация” на българската литература между двете световни войни (Gigova 2008: 92).

Съществена роля в налагането на тази тенденция, в канализирането на женския стремеж към творческа автономност и публична видимост изиграва създадената през 1930 г. първа по рода си българска (а за времето си – и европейска) женска организация в сферата на интелектуалното, истински феномен в

културния живот на страната от първата половина на миналия век – Клубът на българските писателки, чиято активност, на свой ред, е проследена от изследването.

Въпреки новата публичност и еманципаторските тенденции, обхванали социалния статус и общото светоусещане на българските жени, водещите констатации на родната културна общественост за това какво би следвало да се разбира под добра женска литература не излизат от режима на половото настояничество, не напускат съществено познатите патриархално-консервативни представи за женска идентичност, препотвърждават бинарното мъжко-женско противопоставяне. Свидетелство за последното са критическите текстове/обзори върху творчеството на български писателки (с автори Малчо Николов, Д. Б. Митов, Петър Динеков, Кръстина Гичева-Михалчева, Соня Вичева, Вера Бояджиева и др.), в които есенциализирането на женската природа, акцентиранието върху спецификите на женското светоусещане, третирането на женското писане като особено явление в полето на литературното – прийоми на патриархалното съзнание, са споделени както от мъже, така и от жени. Успешна стратегия за валидиране, за вписване на женската литературна активност в рамките на андроцентричния канон се оказва умението за артикулиране на женското преживяване в категории и модели на мъжкия опит (Кирова 2009: 225-226) – специфика на творчеството на Елисавета Багряна и ключ към единодушно позитивната ѝ рецепция от критиката.

Приём на функциониращата патриархална метафизика (Мой 1997: 91), на каноничния натиск да се пише „по женски“ е усилието за ограничаване на женското авторство до границите на личното преживяване, мисленето му като артикулация на персоналното чувство. Противно на подобни предписания, в периода до 40-те години на XX век българската женска литература неотменно търси измерения на творческо присъствие в различни жанрове и тематични направления. Макар публично признати за поетичния си талант, жените демонстрират интелектуална активност в различни книжовни полета: проза - Фани Попова-Мутафова, Христина Стоянова, Евгения Марс, Санда Йовчева, Анна Каменова, Яна Язова, Калина Малина; поезия – Дора Габе, Елисавета Багряна, Мара Белчева, Люба Касърова, Мария Грубешлиева, Бленика, Магда Петканова, Яна Язова, Паулина Станчева; критика и философско есе – Стела Янева, Жана Николова, по-късно Гълъбова, Вера Бояджиева-Фол, Кръстина Гичева-Михалчева, Златка Чолакова (Gigova 2008: 96).

Успоредно с приоритетно мислената като женска тема за любовта, към края на 30-те години на XX в. значителен отзвук в творбите на писателките получават социално-актуалната и екзистенциалната тематика, проблемът за майчинството, мотивите „родно-чуждо“ и др. В посока на общите ценности и задачи (в междувоенното време – преди всичко схващани като национални) българската литература значително се доближава до възможността да не се дели по полов признак (на „мъжка“ и „женска“). В този контекст попадат засиленият интерес на българските автори (както мъже, така и жени) към историята (с цел културно препотвърждаване на претърпялата крушение национална идентичност), стилизацията на фолклорната митология като източник на „изконни“ български модели (под влияние на течението „Родно изкуство“), рефлексите върху войната, човешкото несъвършенство, социалното устройство и пр. Като конкретни примери за тематично разнопосочие и новаторство в границите на вече установените жанрови практики изследването обговаря характерологията и публичната рецепция на творческите търсения на авторки като

Санда Йовчева (романът „Ние в дълбокия тил“), Магда Петканова (стихосбирките „Македонски песни“, „Изгубен камък“, „Кавали свирят“), Анна Каменова (сборникът „Неповторимото“)

3. Творческо-любовни структури в женската литература

Опитите (и реалните постижения) на българските авторки за отгласване от традиционните разбирания, вмествачи женското писане в регстрите на пола, третиращи го през невъзможността да надскочи специфично женската чувствителност, е безспорно доказателство за способността на жените да създават литература, съизмерима (като художествени достойнства и общочовешки характер на посланията) с тази, създавана от мъже. Може би последен бастион на патриархалното съзнание при наличието на подобна литература (обективизирана в редица текстове на български авторки) е практиката на тълкуването ѝ като реализирана благодарение на мъжа – в качеството му на ментор, опекун, наставник (или, като крайна форма на негативизъм и игнориране – директното усъмняване в нейната автентичност) – стратегия на мислене-възприятие, тиражирана в публичното пространство както от мъже, така и от жени.

В своята последна част, трета глава от изследването разглежда (посредством спиране върху конкретни казуси) едно специфично проявление на половото настояничество в полето на творчеството, на мисленето на женското през мъжкото – устойчивото „четене“ на българското женско писане през пигмалионовски сюжети. Последното е в обръщение по отношение на редица пишещи жени у нас, чиито биографии се пресичат с тези на изтъкнати интелектуалци/общественици-мъже (Мара Белчева - Пенчо Славейков, Евгения Марс - Иван Вазов, Жана Николова – Гълъбова – Константин Гълъбов, Яна Язова - Александър Балабанов, Дора Габе - Боян Пенев и пр.). Поглед към темата „от първо лице“ се търси чрез запазените архивни източници, рефериращи български авторки от разглеждания период – тяхната лична кореспонденция, мемоари, дневници и пр. Обективни трудности при опитите за позоваване на архивите работата срещна вследствие характерната за източноевропейския, и, в частност, за българския контекст разпръснатост на документите за историята на жените/половете в различни архивохранилища, липсата на необходимите справочни издания с данни за съдържанието и характера на колекциите, които биха улеснили търсенето и пр. Като съществен минус на процеса на документализация и архивиране у нас изследването отчита още универсалисткия подход/доминиращите критерии за създаване на архиви, ръководени от идеята за национална репрезентативност, предпоставящи маргинализацията на отделни социални групи, каквато са и жените. На последно място, трудности произтичат и от естествената склонност на пишещите жени у нас да премълчават (в спомените, кореспонденцията, дневниците си) епизодите, в които са били третирани като обекти на полово настояничество в сферата на интелектуалното. Именно тези специфики биха могли да обяснят отсъствието (трудността при намирането) на релевантни сведения по отношение на темата за половото настояничество в архивните фондове, рефериращи български авторки от фиксирания период - въпреки разгледаното документално наследство на няколко литературни жени у нас, творили от последната четвърт на XIX до 40-те години на XX в., данни за артикулиращо се полово настояничество (през общуването с бележити автори и общественици мъже) бяха открити единствено в архивите на Яна Язова и Дора Габе.

Като парадигматично в това отношение дисертацията приема изследването на Нанси Хюстън, според която „дори когато пламенно желаят да станат автори, жените са по-малко убедени в правото си и в способността си да го постигнат. Поради простата причина, че във всички истории, в които се разказва за сътворението, те се озовават не в ролята на *auctor* (автор, авторитет), а в ролята на *mater* (майка/материя)” (Хюстън 2008: 33). Своеобразни превъплъщения на мита за Пигмалион в роден, български контекст (в по-голяма или в по-малка разгърнатост) работата търси при двойки като Евгения Марс-Иван Вазов, Мара-Белчева-Пенчо Славейков, Дора Габе-Боян Пенев, Яна Язова-Александър Балабанов. Само част от множеството примери за интелектуално/житейско сдвояване в роден контекст, те са показателни за пътищата на българската „женска” литература и нейната рецепция.

Заключение

Настоящото изследване тръгна от намерението да очертае профила на „женската” литература и „женските” творчески гласове, реализирани в български контекст от последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в. Локализирането на проблема в по-общата рамка на концепта за автора/авторството и неговите модуси на съществуване позволи практиките на женското писане да се интерпретират като авторство от специфичен тип, категория, мислена не толкова през нейните художествени параметри, колкото през половата ѝ предзададеност. Тълкувана като прием на половото настояничество в литературата, подобна стратегия бе открита като обективираща се както в устойчивото четене на женското авторство през есенциализираните женска природа и същност, така и в практиките на интерпретирането на литературата, създадена от жени през вграждането на писателките в интелектуално-любовни структури, пигмалионовски сюжети.

Като ключово за идеологията на половото настояничество бе изведено мисленето на женското авторство като вторично, нерепрезентативно. Подобно разбиране е заложено в конституцията българския литературен канон, обективиращ родния стремеж по класичност, културна вписаност в обществото на зрелите народи, явяващ се плод на интензивни напрежения и властови политики на рпрезентацията. Наложил се като трудно подвижна, андроцентрична, доказала консерватизма си във времето структура, канонът трасира проблематичното битие на българските пишещи жени, перспективите им за достъп до символния ред на високите културни ценности, възпрепятстваната им публична видимост. В сърцевината си той отразява наложената в културно-исторически план представа за литературна история с нейните жанрови и полови йерархии, (мъжки) авторитети, традиционно установени и устойчиво репродуцирани в българския социален и културен контекст менталности и обществени стереотипи. Оттук и слабото присъствие на жени авторки в корпуса от български канонични имена, изтласкването на женските гласове в полето на маргиналиите, отказът да бъдат чути и репрезентативен (наравно с мъжките) по отношение характера и целите на родната книжовна дейност.

Ако цялостното (дискриминационно, маргинализиращо) отношение към женското литературно творчество през фиксирания от изследването период (последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в.) донякъде се обяснява на базата на вкоренените в общественото съзнание патриархални менталност и хабитус, то то изглежда парадоксално налично през един следващ период на обществено-политическо развитие – в годините след 1944 г., на фона на гръмка заявените еманципаторски патос и визия за социално равноправие на комунистическата идеология. Маргинализацията на женското авторство в периода след 1944 г. има своята най-красноречива обективация в контекста на българския литературен канон, който, противно на призивите към социална справедливост (за проявление на която би следвало да се мисли и половата равнопоставеност в полето на интелектуалното), остава андроцентричен, херметизиран по отношение на женските творчески гласове. Макар че така изведената проблематика е засегната в настоящата работа, задълбоченото проследяване на стратегиите и мотивите за отстраняване на женското авторство в годините след установяване на комунистическия режим у нас заслужава да бъде обект на самостоятелно изследване (за което приложената тук методология би могла да е полезна)

В случая, изследването изпълни първоначално заложеното намерение да уплътни картината на българската женска литература от последната четвърт на XIX в. до 40-те години на XX в чрез артикулиране на зависимости, тенденции, проявления, напрежения в изследователското поле, спомагащи за по-детайлното разбиране на женското авторство и адекватното му вписване в социалната история на културата.

Библиография, използвана в автореферата

Айзенщайн, Е. От скрипториума до печатницата: еволюция и революция на ранното книгопечатане// *История на книгата. Книгата в историята.* София: УИ "Св. Климент Охридски", 2001, 323-335

Александрова, Н. Жените като авторки и преводачки през Възраждането // *Жените в модерността: Сб. Известия на Регионален исторически музей - Русе, кн 17, Русе, 2013, с. 45-56*

АЛМАНАХ на *Софийския университет.* София, 1991

Бурдийо, П. Мъжкото господство. София: ИК „Лик“, 2002

Гергова, А (състав.) Българска книга: енциклопедия. София: ИК „Пенсофт“, 2004

Гергова, А Книжнината и българите XIX – началото на XX век. София: БАН, 1991

Даскалова, К. Грамотност, *Книжнина, Читатели и Четене* в България на прехода към модерното време. София: „ЛИК“, 1999

Даскалова, К. Жени, пол и модернизация в България, 1878-1944. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012

Даскалова, К. Жените и българската книжнина (1878-1944). // *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“*. Център по културознание, Т. 86, София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993

Даскалова, К. Женска идентичност: норми, представи, образи в българската култура от XIX - началото на XX век. // *Балкански идентичности*. Ч. II София: ИК ПОЛИС, 2001

Кирова, М., Жените и канонът: мярата, която не е една // *Неслученият канон. Български писателки от Възраждането до Втората световна война*. София: ИК „Алтера“, 2009

Кирова, М. Между пътя и мястото. За половата идентичност на текста-Багряна. // *Неслученият канон. Българските писателки от Възраждането до Втората световна война*. София: ИК „Алтера“, 2009

Курташева, Б. Антологии и канон: антологийни модели на българската литература. София: ИК „Просвета“, 2012

Къосев, Ал. Следговор. АНТИ-КАМБУРОВ или “Гръбнакът на българската литература е политически”. // *Българският канон? Кризата на литературното наследство*. София: ИК «Александър Панов», 1998, с. 233-271

Къосев, Ал. Списъци на отсъстващото // *Българският канон? Кризата на литературното наследство*. София: ИК «Александър Панов», 1998, 5-49

Мой, Т. Феминистко, женско, женствено. // *Времето на жените*: Сб. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1997

Мотиви към законопроекта за авторското право. // *Стенографски дневници на XIX-то Обикновено НС, I редовна сесия, 39-то заседание, 8 февруари 1921 г.*, с.1345-1352

Радев,Ив. Българската литература на XIX век: от анонимност към авторство. Велико Търново: ИК „Абагар“, 2002

Станева, К. Жените писателки през Възраждането. // *Неслученият канон. Българските писателки от Възраждането до Втората световна война*. София: ИК „Алтера“, 2009, с. 47-75

Трендафилов, Вл. За някои рамки в литературата.//*Електронно списание Liternet*. URL=http://liternet.bg/publish8/vtrendafilov/za_ramkite/za_niakoi.htm

Трендафилов, Вл. Канон и антология. // *Българският канон? Кризата на литературното наследство*: Сб., София: ИК „Александър Панов”, 1998, с. 161-194

Фуко, М. Що е автор? // *История на книгата. Книгата в историята*. София: УИ "Св. Климент Охридски", 2001, с. 241-257

Хюстън, Н. Дневник на сътворението. София: ИК „Колибри”, 2008

Шартие, Р. Авторски образи // *История на книгата. Книгата в историята*. София: УИ "Св. Климент Охридски", 2001, с.216-240

Becker-Cantarino, В. Gender Censorship: On Literary Production in German Romanticism // *Women in German Yearbook: Feminist Studies in German Literature and Culture*. Vol.11. , University of Nebraska Press, 1995, p.81-94

Gigova, I. The Feminization of Bulgarian Literature and the Club of Bulgarian Women Writers. // *aspasia*. Vol. 2, 2008

Hesse, С. The Rise of Intellectual Property, 700 B.C. – A.D. 2000: An Idea in the Balance // *Daedalus*, Vol.131, No.2, Spring , 2002, с. 26-45 URL = http://epicenter.media.mit.edu/~mako/foss-reading/hess-2002-the_rise.pdf

Справка за приносите на дисертационния труд:

1. За първи път в българската хуманитаристика се прави опит за артикулиране на взаимовръзката и взаимната обусловеност на реалии като „автор”, „интелектуална собственост” и „канон” (Глава I и Глава II).

2. Изследването преосмисля концепциите „автор”, „интелектуална собственост” и „канон” в контекста на научното поле *история на книгата* и през призмата на феминистката критика на авторството, най-вече през парадигмата *écriture feminine* и позициите на теоритички като Барбара Бекер-Кантарино и Нанси Хюстън, тематизиращи върху феномена „полово настояничество” по отношение на женската интелектуална дейтелност (Глава I, Глава II и Глава III)

3. Работата обговаря спецификите на женската литературна активност – нейната рецепция и проблематично битие, обвързвайки *историята на книгата* с *историята на жените/половете*. В немския културно-исторически контекст подобна релация се търси от Барбара Бекер-Кантарино, чийто принос е

популяризиран у нас от Красимира Даскалова. Приносен момент на настоящия дисертационен труд е опитът подобна стратегия да се приложи към българската среда, посредством използването ѝ върху първични архивни материали (Глава III)

4. Работата хвърля светлина върху една от първите дискусии за характера на женското писане и ролята на литературните жени в контекста на Югоизточна и Централна Европа, реализирана от жени учени и действащи писателки на страниците на сп. „Аспазия” (Глава III).

5. Всички тематични полета, обговорени в дисертацията са разгледани в перспективата на „дългосрочния период” (Глава I, Глава II и Глава III)

Списък с публикациите, свързани с темата на дисертационния труд:

1. Българската „женска” литература и спецификите на нейната критическа рецепция. // Даскалова, Красимира, Илко Пенелов, състав. *Ани Гергова – живот с книжовни пристрастия: Сборник в чест на 75-годишнината ѝ.* София: УИ „Св. Климент Охридски”, с. 131-155

2. Срещу каноничния натиск да се пише „по женски”: българските авторки и темата за войната (Санда Йовчева, „Ние в дълбокия тил”, 1937)” // *Електронно списание LiterNet*, 27.10.2013, № 10 (167)

3. Формиране на автора и авторството в българската книжнина: опит за обзор // *Библиотека*, XIV, 2014, № 1-2 – под печат

4. Liubov Krichevskaya, No Good without Reward: Selected Writings reviewed by Valentina Mitkova // *ASPASIA. The International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women’s and Gender History*, Vol. 7, 2013, pp. 241-243

5. Women Writers and the Formation of the Canon in the Bulgarian Context. Review Essay by Valentina Mitkova // *ASPASIA. The International Yearbook of Central, Eastern and Southeastern European Women’s and Gender History*, Vol. 9, 2015– под печат